

İlkokul ve Ortaokullarda Görevli Öğretmenlerin Eleştirel Düşünmeye İlişkin Farkındalıkları

Primary and Middle School Teachers' Awareness Regarding Critical Thinking

Birsel AYBEK, Ece YOLCU

ÖZ

Eleştirel düşünme, bireylerin düşüncelerini mantık süzgeçlerinden geçirerek, alternatiflerin gözden geçirilmesi, açık ve doğru bilgilere dayanan bir düşünme sürecini kapsar. Okulun ve dolayısıyla eğitimcilerin rolü, eleştirel düşünme açısından düşünüldüğünde; çok yönlü düşünme, sorgulama, ayrıntıya girme gibi yolları kullanma açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalıklarının incelendiği bu çalışmada 42 öğretmenden yazılı bir form aracılığıyla veriler toplanmıştır. Öğretmenlerin sundukları metaforların analiz edilmesi sonucunda metaforları açıklayan farklı bakış açılarından yararlanmak, çok yönlü ve boyutlu düşünme, sorgulama, akıl yürütme ve muhakeme gibi kategorilere ulaşılmıştır. Genel olarak öğretmenlerin kullandıkları metaforlar ve verdikleri örneklerin benzer şekilde eleştirel düşünme tanımlamaları ile tutarlı oldukları ve eleştirel düşünmeyi doğru şekilde açıkladıkları görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Eleştirel düşünme, Metafor, Öğretmenler

ABSTRACT

Critical thinking consists of a thinking process based on explicit and correct knowledge running through alternatives and intellectualizing individuals' ideas. The role of school and thereby educators is essential in terms of managing thinking by different ways such as multilateral thinking, inquiry, entering into details regarding critical thinking. In this sense, within this study, the awareness of teachers regarding critical thinking was analyzed and the data was collected from 42 teachers through a written form. As a result of analyzing teachers' metaphors, some categories such as utilizing from various points of views, multilateral and multidimensional thinking, inquiry, reasoning and judgement were reached. Generally, it was seen that metaphors and examples teachers used were consistent with their critical thinking definitions and they described critical thinking in a right way.

Keywords: Critical thinking, Metaphor, Teachers

Aybek B., & Yolcu E., (2018). İlkokul ve ortaokullarda görevli öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalıkları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 8(3), 567-573. <https://doi.org/10.5961/jhes.2018.297>

Birsel AYBEK

ORCID ID: 0000-0001-5846-9838

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Adana, Türkiye
Çukurova University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Adana, Turkey

Ece YOLCU (✉)

ORCID ID: 0000-0003-4266-7957

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Adana, Türkiye
Çukurova University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Adana, Turkey
ece_duser@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received : 03.03.2018

Kabul Tarihi/Accepted : 28.06.2018

GİRİŞ

Hayatımızın her alanında bize verilen bilgileri ya da zihnimizdekileri olduğu gibi depolamamız mümkün değildir. Yaşamımızı devam ettirmek, ilişkilerimizi sürdürmek, işlerimizi yapabilmek ve akla gelebilecek her türlü etkinlikte düşünmek ve düşüncelerimizi bazı süzgeçlerden geçirmemiz gerekmektedir. Aslında düşünme bütün insanlar için vazgeçilmezdir. Ancak düşünmenin kendi rotasını çizmesi pek mümkün değildir ya da sonuçları istenmeyen şekilde olabilir. Bu doğrultuda her bireyin aynı düzeyde mantık süzgeçlerini işletebildiği ya da zihnini eşit düzeyde işlevsel kıldığı söylenemez. Düşünme sürecini en iyi yönlendirenler üst düzey düşünme becerileri gelişmiş kişilerdir. Bu becerilerden biri ise eleştirel düşünmedir.

Eleştirel düşünme, bireylerin düşüncelerini mantık süzgeçlerinden geçirerek, alternatiflerin gözden geçirilmesi, açık ve doğru bilgilere dayanan bir düşünme sürecini kapsar. Paul ve Elder (2010) eleştirel düşünmeyi, “kişinin düşünce sistemindeki yapıları usta bir şekilde yöneterek ve bu yapılara entelektüel standartlar getirerek düşünme yönteminin kalitesini arttırdığı bir süreçtir” şeklinde tanımlamışlardır. Lipman (1987) ise eleştirel düşünmenin kendini düzeltici, ölçütlere bağlı ve bağlama dayalı bir düşünme şekli olduğunu belirtmiştir. Norris (1985; Akt. Aybek, 2010) ise eleştirel düşünmeyi öğrencilerin kendi düşünme becerilerini değerlendirmeleri ve davranışlarında bu doğrultuda değişiklikler yapmaları olarak tanımlamaktadır. Eleştirel düşünme, yansıtıcı olma, ölçütler ve standartlar içermeye, gerçekçi olma, mantıklı düşünmeyi gerektirme gibi özellikler taşır (Nosich, 2012). Bahsedilen standartlar açıklık, doğruluk, önem, yeterlilik, derinlik, genişlik ve kesinlik şeklindedir. Düşünmenin bu standartları içermesi büyük oranda eleştirel düşünmenin gerçekleştiğini göstermektedir. Eleştirel düşünme sağlıklı, disiplinli, sistematik ve sorgulayıcı bir düşünme sürecini içerir (Karadüz, 2010). Eleştirel düşünme saplantılardan arınmış, derinlemesine ve nesnel bir düşünmedir (Tümkiye & Aybek, 2008). Böyle düşünebilen bireyin eleştirel bakabildiği ve düşünebildiği söylenebilir.

Bireylerin düşünme süreçlerini mantık süzgecinden geçirmesi, üst düzey düşünme becerilerine sahip olması, eleştirel, yansıtıcı, yaratıcı vb. düşünebilmesini etkileyen temel faktörlerden biri okuldur. Eleştirel düşünme açısından düşünüldüğünde çok yönlü düşünme, sorgulama, ayrıntıya girme gibi yollarla düşünmeyi yönetebilme açısından okulun ve dolayısıyla eğitimcilerin rolü oldukça önemlidir. Özellikle eğitimcilerin bu anlamda yetkin olması gelecekte yetişecek nesillerin eleştirel bir bakış açısı kazanması ve çok yönlü düşünebilmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda öğretmenlerin de bu nitelikleri taşıması, kendi düşüncelerini doğru yönetebilmesi, eleştirel düşünebilmesi gerekir. Literatürde öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimleri ya da eleştirel düşünme becerilerine ilişkin yeterliliklerinin incelendiği çalışmalar mevcuttur.

Korkmaz (2009) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada öğretmenlerin, eleştirel düşünme eğilim düzeylerinin orta düzeyde olduğu ve bunun yetersiz kabul edilebileceği belirtilmiştir. Gelen (2002) ise öğretmenlerin, yaratıcı düşünme, karar

verme, problem çözme, soru sorma becerilerinin kazandırılmasına göre kendilerini eleştirel düşünme becerilerini kazandırma açısından daha yeterli gördükleri sonucuna ulaşmıştır. Sınıf içerisinde öğretmenlerin eleştirel düşünme becerisini kazandırmaya yönelik etkinlikleri ya da düzenlemeleri açısından yapılan bazı araştırmalar da söz konusudur. Örneğin, Şengül ve Üstündağ'ın (2009) araştırmasında öğretmenlerin sınıf içerisinde eleştirel düşünmeyi kazandırma açısından düzenledikleri etkinliklerin yetersiz olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin eleştirel düşünme becerileri ve bu becerileri kazandırmaya ilişkin yeterlilikleri ortaya koyan sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra öğretmen adayları ile gerçekleştirilen pek çok araştırma mevcuttur. Şen (2009) öğretmen adaylarının “orta düzeyde” eleştirel düşünme becerisine sahip olduklarını, öğretmen adaylarının eleştirel okuma, eleştirel yazma, eleştirel dinleme gibi becerileri edinmesinin önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğretmen adaylarının empatik eğilimleri ve eleştirel düşünme eğilimlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada da empatik eğilim ile eleştirel düşünme eğilimi arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülmüş ve her iki becerinin öğretmen eğitiminde geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (Ekinci & Aybek, 2010). Kartal (2012) da çalışmasında yer alan öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin genel olarak orta ve orta düzeyin üzerinde olduğunu belirterek, öğretmen adaylarının eğitiminin bu eğilimi geliştirmeye yönelik olarak tasarlanabileceğini ortaya koymuştur.

Eleştirel düşünme açısından yeterliliklerinin ortaya konması bakımından öğretmenlere yönelik yapılan çalışmaların yetersiz olması öğretmenlerin bu becerileri ve becerileri kazandırmaya ilişkin yeterlilik algılarını ortaya koyacak araştırmalara ilişkin bir ihtiyaç doğurmaktadır. Ancak, bu yeterliliği ortaya koyabilmek için öncelikle öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalığa sahip olması ve eleştirel düşünmeyi doğru tanımlayabilmesi önemlidir. Bu doğrultuda bu çalışmanın temel amacı, ilkökul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalıklarının ortaya konulmasıdır.

Bu genel amaca bağlı olarak çalışmada yanıtı aranan sorular şunlardır:

- İlkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalıkları nasıldır?
- İlkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin eleştirel düşünme ile ilişkilendirdikleri özellikler nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada öğretmenlerin görüşlerinden yararlanılarak eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma betimsel tarama modelinde desenlenmiştir. Betimsel araştırmalarda, olaylar ayrıntılı şekilde incelenerek, var olan durum ortaya konmaya çalışılır. Bu bağlamda, tarama araştırmaları en yaygın kullanılan yöntemlerdendir. Tarama araştırmalarında, katılımcıların görüş ve tutumlarına başvurulmuş mevcut durum ayrıntılı bir şekilde betimlenmeye çalışılır (Tanrıoğen, 2011).

Katılımcılar

Çalışmanın katılımcıları ilkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerden oluşmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde, kartopu örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Kartopu örnekleme, bir katılımcının başka bir katılımcıyı araştırmacılara tavsiye etmesi yoluyla ya da herhangi bir durumun başka bir durumu doğurması sonucunda örneklemin benzer durumdaki kişileri dâhil edecek şekilde artması yoluyla oluşan örnekleme olarak açıklanabilir. Araştırmada yanıt aranan sorular bağlamında örneklemedeki öğretmenlerin herhangi bir ilde ya da okul düzeyinde çalışıyor olmasının bir ölçüt olmaması bakımından öğretmenlerin yardımları aracılığıyla gönüllü olan diğer öğretmenlere ulaşılmıştır. Bu yolla farklı illerde çalışan 42 öğretmene elektronik ortam ve yüz yüze görüşmeler aracılığıyla ulaşılmıştır. Katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Kişisel Bilgiler

Değişken	Grup	f
Cinsiyet	Kadın	26
	Erkek	16
Yaş	24-32	32
	33-41	10
Branş	Sınıf	15
	İngilizce	8
	Bilişim	5
	Türkçe	5
	Beden Eğitimi	3
	Matematik	3
	Almanca	1
	Sosyal Bilgiler	1
Fen Bilgisi	1	

Veri Toplama

Bu araştırmada verilerin toplanması öğretmenlere verilen bir form aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu formda öğretmenlerin “Eleştirel düşünme gibidir. Çünkü, ...” cümlesini bir metaforla ve onun açıklamasıyla tamamlamaları istenmiştir. Nitel araştırmalarda metafor kullanımı bir olgunun daha yaratıcı ve öznel bir şekilde incelenmesi olanağı sağlamaktadır (Carpenter, 2008). Metafor çalışmalarında “gibi” kavramı metaforu ortaya çıkaran kısım iken “çünkü” kısmında da bu metaforu katılımcıların mantıklı gerekçelerle açıklamaları beklenmektedir (Saban, 2008). Metafor ve gerekçelerinin sunulmasından sonra ise öğretmenlerden eleştirel düşünmeye ilişkin bir örnek sunmaları istenmiştir. Bu örneklerle ulaşılmaya çalışılan ise öğretmenlerin eleştirel düşünmeyi hangi kavram ya da özelliklerle ilişkilendirdiklerini ortaya koymaktır. Metaforların ve örneklerin sunulması öğretmenler tarafından dağıtılan form üzerinde yazılı olarak gerçekleştirilmiş ve bu süreç yaklaşık bir ayda (Mayıs 2016-Haziran 2016) tamamlanmıştır.

Veri Analizi

Formlar aracılığıyla toplanan verilerin analizinde Saban (2008)

tarafından da kullanılan dört aşamalı analiz süreci ele alınmıştır. Öncelikle öğretmenlerin sundukları metaforlar alfabetik sıraya göre dizilerek doğru ifade edilip edilmedikleri incelenmiştir. Hemen sonrasında metaforlar gözden geçirilerek mantıksal olarak doğru açıklanmış olmaları ve direkt eleştirel düşünmeye ilgili olmaları açısından değerlendirilmiştir. Daha sonra, bu metaforları açıklayan kategoriler geliştirilmiş ve sonrasında geçerlik güvenilirlik çalışmalarına yer verilmiştir. Öğretmenlerin formda verdikleri eleştirel düşünme örnekleri ise içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik kapsamında, metaforlar ve örnekler farklı bir araştırmacı tarafından yeniden aynı süreçlerden geçirilerek analiz edilmiş ve iki araştırmacının uyumsuzluk yaşadığı metaforlar ve kategoriler üzerinde yeni bir değerlendirme yapılarak analizlere son hali verilmiştir.

BULGULAR

Veri analizi sonucunda kullanılan metaforlar ve öğretmenlerin eleştirel düşünmeyi ilişkilendirdiği kavramlara ilişkin bulgular aşağıda sunulmuştur.

Öğretmenlerin Eleştirel Düşünmeye İlişkin Oluşturdukları Metaforları Açıklayan Kategoriler

Öğretmenlerin eleştirel düşünmeye yönelik sundukları metaforlara ilişkin kategoriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Eleştirel Düşünmeye Yönelik Metaforları Açıklayan Kategoriler

Kategoriler	f
Çok yönlü ve boyutlu düşünme	10
Farklı bakış açılarından yararlanma	9
Sorgulama, akıl yürütme ve muhakeme içermesi	6
Olasılıkları birleştirme	6
Tarafsız olma	5
Diğer	3

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretmenler eleştirel düşünmeye yönelik beş farklı kategoride metaforlar sunmuşlardır. Bu metaforları açıklayan kategorilerden en sık vurgulananlar çok yönlü ve boyutlu düşünme (f: 10) ve farklı bakış açılarından yararlanmak (f:9) kategorileridir. Metaforlardan altı tanesi ise herhangi bir kategoriye uygun bir açıklamayla desteklenmemiştir. Kategorilere ait metaforlara ilişkin bulgular ayrı ayrı ele alınmıştır.

Öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin metaforlarını açıklayan çok yönlü ve boyutlu düşünme (f: 10) kategorisi en sık vurgulanan kategoridir. Bu kategoriye ait metaforlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3’te görüldüğü gibi eleştirel düşünmeyi çok yönlü ve boyutlu düşünme (f:10) şeklinde açıklayarak farklı metaforlardan yararlanmışlardır. Bunlardan biri ahtapot metaforudur ve bu metaforu kullanan Ö8, “Çünkü, düşünen kişi değerlendirmesini sadece son ürün olan düşünce üzerine yapmaz, bu düşünceye ulaşmada kullandığı tüm düşünme işlemlerini de değerlendirir. Yani birden fazla beceri ve strateji kullanımının olduğu bir süreç

Tablo 3: Çok Yönlü ve Boyutlu Düşünmeye İlişkin Metaforlar

Metaforlar	f
Ahtapot	1
Yazılım	1
Çok katlı ve çeşitli aromalı pasta	1
Numaralı gözlük	1
Sünger	1
Merdiven	1
Bir biberden hissedilen acı	1
Savaş	1
Mikser	1
Silah	1
Toplam	10

söz konusudur. Bir koluyla avını yerken diğer koluyla alet hareket ettiren “octopus”lar gibi insanların da eleştirel düşünme ile farklı yapısal analiz gerektiren olaylar ve durumlar karşısında daha hızlı ve çok yönlü çözümler bulabilmesi üzerinden naci-zane anoloji yapılmıştır” şeklinde bir gerekçe sunmuştur. Bu kategoriye ilişkin diğer bir metafor olan çok katlı ve çeşitli aromalı pasta ise “Çünkü, pek çok farklı katmandan oluşur ve etkisi öznelidir. Problem çözme, değerlendirme, analiz etme gibi pek çok katmanı vardır. Pastanın bu katmanlarının aromaları, yani bakış açıları, yorumlama şekilleri, çevreden edindiğimiz veriler ve onlardan yapılan çıkarımlar vb. çeşitlendirilebilir. Yaş pasta yapma işinde ustalaştıkça farklı aromalar öğrenilir, denenebilir. Daha önceden yediğimiz şey, ağzımızda hali hazırda var olan tat, o günkü fizyolojik durumumuza göre de herkeste farklı, öznel bir etki/tat bırakır” şeklinde açıklanmıştır (Ö32).

Farklı bakış açılarından yararlanmak (f:9) kategorisine ilişkin sunulan metaforlar Tablo 4’ te yer almaktadır.

Tablo 4: Farklı Bakış Açılarında Yararlanmaya İlişkin Metaforlar

Metaforlar	f
Empati	1
Gökkuşağı	1
Kuş bakışı	1
Puzzle yapmak	1
Perdenin arkasına bakmak	1
Hava taşıtı	1
Van Gogh’un eserleri	1
Küre	1
Küresel ayna	1
Toplam	9

Tabloda görüldüğü gibi farklı bakış açılarından yararlanma kategorisi altında sunulan dokuz farklı metafor bulunmaktadır. Bu metaforlar, farklı kelimelerle ifade edilmiş olsa da açıklamaları eleştirel düşünmeyi farklı bakış açılarından yararlanmakla ilişkilendirdiklerini göstermektedir. Örneğin, “kuş

bakışı” metaforunu kullanan Ö35, bunu şu şekilde açıklamıştır: “Olayları, durumları her açıdan görmemiz mümkündür. Tek bir açıdan değil her açıdan değerlendirme sağlar. Bu şekilde tek bir yargıya saplanıp kalmayı engellediği gibi her açığı uygun çözüm ve anlayışın temelini oluşturur.” Bir diğer öğretmen hava taşıtı metaforunu “Olay, olgu, durum, görüş, oluşum vb. yapıcı eleştirel bir bakış açısı ile yaklaştığınızda orijinal fikirler ortaya çıkmaktadır. Nasıl ki hava taşıtı ile yerden yükseldikçe ufkunuz genişler ve daha geniş bir alanı görürseniz, eleştirel düşünceyi kullandığınızda da konuya yaklaşımınız geniş açıdan bakmanızı beraberinde getirir. Eleştirel düşüncede neden-sonuç ilişkisi kurulmaktadır. Ele alınan ya da üzerinde fikir yürütülen konu ile ilgili değişik açılardan bakılması, yeni (o zamana kadar duymadığınız) fikirlerin ve yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlar. İki gözün bir gözden daha çok alanı ve nesneyi gördüğünü her zaman akılda tutmak gerekir” şeklinde açıklamıştır (Ö15).

Sorgulama, akıl yürütme ve muhakeme içerme (f:6) kategorisi öğretmenlerin eleştirel düşünmeyi açıkladığı bir diğer kategoridir. Bu kategorideki metaforlar Tablo 5’ te görülmektedir.

Tablo 5: Sorgulama, Akıl Yürütme ve Muhakeme İçermeye İlişkin Metaforlar

Metaforlar	f
İnsan bedeninde üçüncü göz	1
Tiyatro oyuncusu	1
Sorun giderme asistanı	1
“Neden” sorusu	1
Toprak	1
Kitap kapakları	1
Toplam	6

Sorgulama, akıl yürütme ve muhakeme kategorisine ilişkin metaforlardan “neden” sorusu metaforu için Ö29, “Çünkü, eleştirel düşünebilmek için önce sorgulamak gerekir” derken, Ö30 tiyatro oyuncusu metaforunu “Çünkü olayları analiz etme, irdeleme, empati kurma, sorgulama, adil, önyargısız inceleme, sonuç çıkarma vb. süreçleri içine alır. Oyuncu gerçekleştireceği rolü araştırır, inceler, empati kurar, elde ettiklerine uygun kıyafetini seçer tavrını oluşturur ve o roldeki kişi olur” şeklinde açıklamıştır.

Eleştirel düşünmeyi olasılıkları birleştirmek (f:6) olarak açıklayan öğretmenlerin yararlandıkları metaforlar ise Tablo 6’ da sunulmuştur.

Tabloda görüldüğü gibi olasılıkları birleştirmek kategorisi altında altı farklı metafordan yararlanılmıştır. Buna ilişkin Ö2 eleştirel düşünmeyi gökkuşağı metaforunu kullanarak “Çünkü, bir konu, bir kavram, bir olay, bir durum, bir problem ile ilgili olası çözümleri, tüm düşünceleri bir arada bulundurur aslında. Hiçbir düşünce diğerinden daha önemli ya da doğru değildir. Önemli olan fikirlerin, çözüm yollarının ortaya çıkması ve konmasıdır. Tüm düşünceler yan yana geldiğinde süzgeçten geçirilerek bir karara varılabilecektir” şeklinde ifade etmiştir. Bu kategoriye ilişkin beyaz renk ve beyaz renk ışık metaforları ise sırasıyla

Tablo 6: Olasılıkları Birleştirmeye İlişkin Metaforlar

Metaforlar	f
Gökkuşuğu	1
Kumar mantığı	1
Hakem	1
Beyaz renk ışık	1
Beyaz renk	1
Gerçek bir dost	1
Toplam	6

“Çünkü, beyaz dışardan tek bir renk gibi görünür fakat içinde pek çok rengi barındırır. Eleştirel düşünme bir olayı, problemi var olan boyutuyla irdelemek yerine tıpkı beyazı elde edebilmek için pek çok farklı rengin işe koşulması gibi bir durumu beyaza kavuşturmak için farklı boyutlar işe koşulmalıdır. Beyaz aydınlığın simgesidir. Aydınlığa kavuşmak hem aynı noktaya saplanmamak yenilenmek eleştirel düşünmeyle mümkündür” (Ö38) ve “Çünkü, beyaz renkteki ışık bütün renklerdeki ışıkların birleşimi ile oluşur. Eleştirel düşünmede de birey sahip olduğu bütün düşünceleri birleştirerek bir sentez yapar ve kendilerine göre doğru kararlara ulaşırlar. Bu nedenle eleştirel düşünme beyaz renkteki ışığa benzer” şeklinde açıklanmıştır (Ö36).

Öğretmenlerin eleştirel düşünmeye yönelik metaforlarına ilişkin son kategori ise tarafsız olma (f:4) kategorisidir. Bu kategoriye ilişkin metaforlar Tablo 7’ de gösterilmiştir.

Tablo 7: Tarafsız Olmaya İlişkin Metaforlar

Metaforlar	f
Vicdan	1
Camdan bir duvar	1
Beyaz	1
Saydam	1
Toplam	4

Eleştirel düşünmeyi tarafsız olma (f: 5) şeklinde açıklayan öğretmenlerin yararlandıkları metaforlar vicdan, beyaz, camdan bir duvar ve saydam şeklindedir. Vicdan metaforunu kullanan Ö5, açıklamasını “Çünkü, eğer vicdan sahibiyse doğru olmadığını düşündüğünüz bir şeyi ne söylersiniz, ne de duyduğunuzda sessiz kalırsınız. Vicdan, insanlara bildiği ya da duyduğu şeylerin doğruluğunu ve mantıklılığını sorgular. Bu sorgulamayı yapan vicdanlı insan, kendi bilgi birikimini hep bu süzgece göre oluşturduğundan altyapısında önyargılardan uzak ve tarafsız bilgiler vardır. Her türlü mantıksız ve tutarsız bilgiyi eleyen bir vicdan bunun yerine doğru ve tutarlı olanlarını yerleştirir. Günümüzde en çok ihtiyacımız olan şeydir aslında vicdan; kişiye ya da kurumlara göre değişmez, tarafsız olmamızı sağlar” şeklinde yapmıştır. Ö34 ise saydam metaforunu kullanarak gerekçesini “Çünkü, eleştirel düşünme ancak objektif olarak yapıldığında geniş bir bakış açısı sunar ve her yere her zamana uyum sağlar. Eleştirel bakış açımız öznellikten ne kadar

uzak olursa at gözlüklerimizden o kadar uzaklaşmış oluruz, böylece de durumları evrensel bir bakış açısı ile değerlendirir hale geliriz. Bu durumda da gayet saydam, net ve öznel yargı ve önyargılardan uzak bilimsel bir eleştirel düşünme meydana gelir” olarak ifade etmiştir.

Belirtilen kategorilerden herhangi birinde yer almayan ancak öğretmenlerin eleştirel düşünmeyi açıklarken kullandıkları diğer üç metafor ise anarşizm, hasta çocuğa ilaç vermek ve deniz şeklindedir. Bu metaforlarda sırasıyla eleştirel düşünen kişinin eleştirilere karşı dik durması, eleştirel düşünmenin vazgeçilmezliği ve olumlu ya da olumsuz olabilmesi özellikleri vurgulanmıştır.

Öğretmenlerin Eleştirel Düşünmeye İlişkin Verdikleri Örneklerde Eleştirel Düşünme ile İlişkilendirilen Kavramlar

Araştırma kapsamında öğretmenlerden eleştirel düşünmeye ilişkin birer örnek vermeleri istenmiştir. Bu bağlamda örnekler üzerinden yapılan içerik analizi sonucunda öğretmenlerin eleştirel düşünmeyi ilişkilendirdikleri kavramlara ulaşılmıştır. Bu kavramlar Tablo 8 de sunulmuştur.

Tablo 8: Öğretmenlerin Verdikleri Örneklerde Eleştirel Düşünmenin İlişkilendirildiği Kavramlar

Eleştirel düşünmenin ilişkilendirildiği kavramlar	f
Farklı bakış açılarından yararlanma	8
Sorgulama	8
Farklı yaklaşımlar geliştirme	6
Olasılıkları değerlendirme	3
Tarafsız ve objektif olma	3
Çıkarımda bulunma, yorumlama	2
Analiz etme ve sonuca ulaşma	2
Merak ve araştırma	1
Yeniliklere uyum	1
Empati	1
Eleştiriye açık olma	1
Varsayımlarda bulunma	1
Mantıklı ve tutarlı olma	1
Çok yönlü düşünme	1
Muhakeme	1

Tablo 8’de görüldüğü gibi öğretmenler eleştirel düşünmeyi en çok farklı bakış açılarından yararlanma (f: 8) ve sorgulama (f: 8) ile ilişkilendirmişlerdir. Ö1 eleştirel düşünmede farklı bakış açılarını kullanmanın gerekliliğini “Arabanın kapısını kapatırken hangi kuvveti uyguluyoruz? Diye soran bir öğretmen bütün sınıftan itme kuvveti yanıtını alır. Bir öğrenci ise ya arabanın içinde oturuyorsak? Diye sorar. O öğrenci olaya eleştirel bir bakışla bakıp olayın görünmeyen ya da ihmal edilen ayrıntısından bir gerçeğe ulaşmıştır” örneği ile ifade etmiştir. Ö7 ise sorgulamanın eleştirel düşünme ile ilişkisinden bahsederken şu örneği kullanmıştır: “Konferansta ilgilendiğimiz bir konu üzerinde konuşmacıyı dinlerken kendi gerçeklerimizle konuşmacının

gerçekleri uyuşmadığında var olan durumu sorgulamamız eleştirel bir yaklaşımdır". Farklı yaklaşımlar geliştirme ile eleştirel düşünmeyi ilişkilendiren Ö9 kendi dersiyle ilgili olarak "Bilişim dersinde flash belleği bilgisayara taktığımız zaman bilgisayar flash belleği görmüyor sizce neden kaynaklanıyor diye öğrencilere sorulur. Öğrencilerden grup oluşturmaları her grubun olası çözüm yollarını tartışıp bulmaları istenir. Grupta herkesin bir görevi vardır ve sorumluluk da grupta eşit olarak paylaşılır. Çözüm yolları yazıldıktan sonra her grup bulduğu olası çözüm yollarını sınıfta açıklar ve tartışarak ortak bir çözüm yolları bulurlar" şeklinde bir örnek sunmuştur. Olasılıkları değerlendirmekle ilgili olarak ise "Elektronik bir ürün satın almak istiyoruz. Almak istediğimiz elektronik ürünün fiyatı için araştırmalar yaparız. Araştırmalarımızın sonucunda elde ettiğimiz bütün bilgileri değerlendirerek bir karara ulaşıyoruz. Burada elde ettiğimiz bilgiler çeşitli renklerdeki ışıklara, sonucunda ulaştığımız karar da beyaz ışığa benzetilebilir" örneği sunulmuştur (Ö36). Bunlar dışında öğretmenlerin eleştirel düşünmeyi tarafsız olma, çıkarımda bulunma, mantıklı ve tutarlı olma gibi özelliklerle ilişkilendirdikleri görülmüştür.

Genel olarak öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin sundukları metaforlar ve örnekler incelendiğinde her iki durumda da en çok vurgulanan özelliklerin farklı bakış açılarından yararlanma, tarafsız olma, sorgulama, akıl yürütme ve muhakeme içerme, olasılıkları değerlendirme olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin çok yönlü ve boyutlu düşünmeyi eleştirel düşünmeye ilişkin metaforları açıklarken sıkça vurguladıkları görülsede örneklerinde bu özelliğe çok fazla yer vermedikleri ortaya konulmuştur.

TARTIŞMA

Öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin tanımlamalarını ortaya koyduğu metaforlar incelendiğinde, katılımcıların bu düşünme becerisini çok yönlü ve boyutlu düşünme ve farklı bakış açılarından yararlanmak olarak tanımladıkları görülmüştür. Ayrıca, sorgulama, akıl yürütme ve muhakeme içerme, olasılıkları birleştirmek ve tarafsız olma gibi tanımlamalardan da yararlandıkları ortaya konulmuştur. Palavan, Gemalmaz ve Kurtoğlu (2015) tarafından yapılan çalışmada da benzer şekilde öğretmenlerin eleştirel düşünmeye yönelik tanımlamalarının farklı bakış açıları yakalama, iyiyi ve kötüyü ayırt etme ifadeleri ile ortaya konulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Koç-Erdamar ve Bangir-Alpan (2017)'in lise öğretmenleriyle yürüttüğü araştırmada da öğretmenlerin eleştirel düşünmenin ne olduğuna ilişkin soruya verdikleri yanıtlarda daha çok sorgulama, analiz etme, üst düzey düşünme becerisi, farklı açılardan düşünme, düşünme üzerine düşünme gibi ifadeler kullandıkları görülmüştür. Bu tanımlamaların genel olarak eleştirel düşünmeye ilişkin literatürde yer alan tanımlamalara uygun olduğu görülmektedir. Mason (2008) eleştirel düşünmeye ilişkin farklı tanımlar üzerindeki tartışması sonucunda bu düşünme biçiminin dogmalara bağlı olmayan farklı görüşleri dikkate alma isteği barındıran bilgi temelli, kuşkucu ve sağlam bir mantık gerektiren düşünme olduğunu belirtmiştir. Eleştirel düşünme, ayrıca iyi düşünme, yorumlama, analiz, değerlendirme, açıklama ve öz düzenleme olarak tanımlanmaktadır (Facione, 2007). Narin ve Aybek (2010) problemlere farklı açılardan yaklaşarak çözümler üretebilmenin ve aklın sınırlarını genişletmenin yolu-

nun eleştirel bakabilmekten geçtiğini ifade eder. Tanımlamalar değerlendirildiğinde öğretmenlerin eleştirel düşünmeye doğru açıdan yaklaşabildikleri söylenebilir.

Öğretmenlerin eleştirel düşünmeyi tanımladıkları ifadelerin yanı sıra verdikleri örneklerde eleştirel düşünmeyi ilişkilendirdikleri kavram ve özelliklerin de benzer şekilde eleştirel düşünmeyi doğru açıklayan kavramlar olduğu söylenebilir. Burada farklı bakış açılarından yararlanma, sorgulama, farklı yaklaşımlar geliştirme, tarafsız ve objektif olma gibi özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca, çıkarımda bulunma, analiz etme ve sonuca ulaşma, merak ve araştırma, yeniliklere uyum gibi özelliklerin de öğretmenler tarafından eleştirel düşünme ile ilişkilendirildiği gözlemlenmiştir. Norris (1985; Akt. Aybek, 2010) de eleştirel düşünmede kişinin kendinin ve başkalarının görüşlerini değerlendirmesi, alternatifler arama ve çıkarımlarda bulunması gerektiğini ifade etmiştir. McPeck (2017) ise eleştirel düşünmenin belirgin bir kuşku içerdiğini ve farklı olasılık ve hipotezleri dikkate almayı gerektirdiğini belirtmiştir.

Öğretmenlerin araştırmada ifade ettikleri çok yönlü ve boyutlu düşünme, farklı bakış açılarından yararlanma, sorgulama, akıl yürütme ve muhakeme, olasılıkları birleştirme ve tarafsız olma kategorileri altında sınıflandırılan metaforlar, öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin bilgi sahibi olduklarını göstermektedir. Öğretmenler, eleştirel düşünmeye yönelik metaforlarına ilişkin belirttikleri gerekçelerle bu farkındalığı ortaya koymuşlardır. Ayrıca eleştirel düşünmeye yönelik verdikleri örnekler de bu bilgilerle tutarlı görünmektedir.

Eleştirel düşünebilen bireyler yetiştirebilmek adına öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalık düzeyinin yüksek olması ve bu beceriye sahip olması oldukça önemlidir. Öğretmenlerin bu düşünme becerisini doğru anlamlandırmalarının beceriyi kazanmalarında önemli bir rol oynayacağı söylenebilir. İkinci ve Aybek (2010), öğretmenlerin günümüz dünyasının ihtiyaçlarına uygun ve nitelikli bireylerin yetiştirilmesi açısından empati ve eleştirel düşünme bilgi ve becerilerine kendilerinin de sahip olmaları gerektiğini vurgulamışlardır. Benzer şekilde Korkmaz (2009) ve Semerci (2003) de okullarda daha yaratıcı, eleştirel düşünen, gereksinim duyduğu bilgilere ulaşabilen ve bilgi üreten bireyler yetiştirmek için öncelikle öğretmenlerin bu nitelikleri taşıması gerektiğini vurgulamıştır. Eleştirel düşünme becerisine sahip bireyler yetiştirebilmek için öğretmenlerin, eleştirel düşünmeyi davranışlarına yansıtmaları, kendi sınıf ortamlarında ilişki kurma, üst düzey sorular sorma, ön yargısız olma, şüphe etme, kanıt arama gibi bileşenleri davranışlarında göstermeleri beklenir (Alkın-Şahin & Gözütok, 2013). Bu bağlamda, öğretmenlerin eleştirel düşünen bireyler olarak, sorgulama, farklı açılardan düşünme, analiz etme, alternatifleri değerlendirme gibi düşünme becerilerini kullanmalı ve öğrencilerini de bunları davranışa dönüştürme konusunda teşvik etmelidir. Sınıf içi etkinliklerde de öğrencilerin kanıta dayalı bilgilere güvenme, neden-sonuç ilişkisi kurabilme, ön yargılardan arınma ve farklı bakış açılarını bir araya getirme gibi düşünme becerilerini uygulayabilecekleri bir ortam sağlamalıdır. Öğretmenler aynı zamanda öğrencilerin bu konuda motivasyonunu ve öz güvenini artırmak adına sınıfta hoşgörülü, tarafsız ve özgür bir ortam temin etmelidir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmada öğretmenlerin genel olarak eleştirel düşünmeyi doğru anlamlandırdıkları, literatürde de yer alan sorgulama, akıl yürütme, farklı bakış açılarından yararlanma gibi özelliklerini belirtmiş oldukları görülmüştür. Bu doğrultuda öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin belli bir düzeyde farkındalıkları olduğu, eleştirel düşünmeyi doğru tanımlayan ifadeler kullandıkları ve eleştirel düşünmeye yönelik verdikleri örneklerin de eleştirel düşünmenin doğasına uygun olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışma sadece ilköğretim ve ortaokul düzeyinde görev yapan 42 öğretmeni kapsayan nitel bir çalışmadır. Bu nedenle daha geniş bir örneklem üzerinde nicel araştırmalar yapılarak ya da öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini ortaya koyacak boyutlar eklenerek farklı nitel araştırmalar yapılarak öğretmenlerin eleştirel düşünmeye yönelik becerilerinin de ortaya konulması sağlanabilir. Ayrıca, öğretmenlerin bu becerilerinin daha belirgin şekilde ortaya çıkarılabileceği gözlem ve görüşmelerden de yararlanılabilir. Öğretmenlerin bu farkındalığı sınıf içi etkinlikler ve mesleki yaşamlarına ne kadar yansıtılabildikleri de ancak daha geniş ölçekli ve uzun süreli gözleme dayalı araştırmalarla ortaya konulabilir. Güncel yaşamın ihtiyaç duyduğu birey profili, düşünen, sorgulayan, farklı bakış açılarını değerlendirebilen ve yeniliklere açık bir birey olduğu düşünüldüğünde bu bireyleri yetiştirecek öğretmenlerin de bu konuda yetkin olması beklenmektedir. Bu bağlamda, hem görev başındaki öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının bu yeterliklerinin sorgulanması ve geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKLAR

- Alkın-Şahin, S. & Gözütok, F. D. (2013). Eleştirel düşünmeyi destekleyen öğretmen davranışları envanteri (EDDÖDE): Geliştirilmesi ve uygulanması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 223-254.
- Aybek, B. (2010). *Örneklerle düşünme ve eleştirel düşünme*. Adana: Nobel Kitabevi.
- Carpenter, J. (2008). Metaphors in qualitative research: shedding light or casting shadows?. *Research in Nursing & Health*, 31, 274-282.
- Ekinci, Ö., & Aybek, B. (2010). Öğretmen adaylarının empatik ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 9(2), 816-827.
- Facione, P. A. (2007). *Critical thinking: What it is and why it counts (2007 update)*. Millbrae, CA: Insight-Assessment/California Academic Press LLC. Retrieved from www.insightassessment.com/pdf_files/what&why2006.pdf.
- Gelen, İ. (2002). Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde düşünme becerilerini kazandırma yeterliklerinin değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(10), 100-119.

- Karadüz, A. (2010). Dil becerileri ve eleştirel düşünme. *Turkish Studies*, 5(3), 1566-1593.
- Kartal, T. (2012). İlköğretim fen bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 279-297.
- Koç-Erdamar, G., & Bangir-Alpan, G. (2017). Eleştirel düşünme algısı: Lise öğretmenleri üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 787-800.
- Korkmaz, Ö. (2009). Öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeyleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-13.
- Lipman, M. (1987). Critical thinking: What can it be? *Analytic Teaching*, 8(1), 5-12.
- Mason, M. (2008). *Critical thinking and learning*. Oxford: Blackwell Publishing.
- McPeck, J. E. (2017). *Critical thinking and education*. New York: Routledge.
- Narin, N., & Aybek, B. (2010). İlköğretim ikinci kademe sosyal bilgiler öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerilerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 336-350.
- Norris, S. P. (1985). Synthesis of research on critical thinking. *Educational Leadership*, 42(8), 40-45.
- Nosich, M. G. (2012). *Eleştirel düşünme ve disiplinlerarası eleştirel düşünme rehberi* (B. Aybek, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Palavan, Ö., Gemalmaz, N., & Kurtoğlu, D. (2015). Sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerisine ve eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 26-49.
- Paul, R., & Elder, L. (2010). *The miniature guide to critical thinking concepts and tools*. Dillon Beach: Foundation for Critical Thinking Press.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.
- Semerci, Ç. (2003). Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 28(127), 64-70.
- Şen, Ü. (2009). Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 1(2), 69-89.
- Şengül, C., & Üstündağ, T. (2009). Fizik öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimi düzeyleri ve düzenledikleri etkinliklerde eleştirel düşünmenin yeri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 237-248.
- Tanrıoğen, A. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (2. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık
- Tümkaya, S. & Aybek, B. (2008). Üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin sosyo-demografik özellikleri açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 387-402.